

SERIA DE AUTOR MATEI CĂLINESCU

OPERE. AUTOBIOGRAFICE ȘI LITERARE

Matei Călinescu (15 iunie 1934, București – 24 iunie 2009, Bloomington, Indiana) a fost poet, prozator, eseist, critic, teoretician literar și profesor de literatură comparată. După absolvirea Universității din București, secția engleză (1957), lucrează la *Gazeta literară* (corector, apoi redactor). În 1963 devine asistentul lui Tudor Vianu la Catedra de literatură universală și comparată a Universității din București. În 1973 părăsește România și-și începe cariera universitară la Indiana University din Bloomington, întâi ca Visiting Professor și bursier Fulbright, apoi ca profesor la Catedra de literatură comparată (al cărei șef este între 1996 și 1998). Înaintea plecării în America publică șapte cărți de critică și istorie literară, trei volume de poezie și un roman (*Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, 1969, încununat în același an cu Premiul pentru proză al Uniunii Scriitorilor din România). Printre cărțile publicate în limba engleză se numără *Five Faces of Modernity*, 1987 (ediția adăugită a cărții *Faces of Modernity*, 1977) și *Rereading*, 1993. După 1989, Matei Călinescu redevine o prezență familiară în peisajul editorial românesc. În 1994 publică, împreună cu Ion Vianu, *Amintiri în dialog*. Urmează *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade: amintiri, lecturi, reflecții* (2002), *Portretul lui M* (2003), *Tu: elegii și invenții* (2004), *Un fel de jurnal (1973–1981)* (2005), *Eugene Ionesco: teme identitare și existențiale* (2006) și *Mateiu I. Caragiale: recitiri* (2007). În 2016, Editura Humanitas lansează seria de autor Matei Călinescu, care, urmând îndeaproape dorința testamentară a autorului, intenționează să redea, până în 2020, integralitatea scrierilor sale. Până acum au apărut în această serie *Un altfel de jurnal: Ieșirea din timp*, *Portretul lui M*, *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, *Un fel de jurnal (1973–1981)* și *Spre România (2000–2002): Jurnal inedit*.

Scriitorul și psihiatrul Ion Vianu (n. 15 aprilie 1934, București) s-a stabilit în Elveția în 1977. Este fiul criticului literar Tudor Vianu. A colaborat la Radio Europa Liberă și a militat constant împotriva folosirii psihiatriei ca formă de represiune, alăturându-se Inițiativei de la Geneva Împotriva Psihiatriei Politice. După 1989 s-a implicat activ în reformarea sistemului psihiatric din România, revenind frecvent în țară. A scris memorialistică, romane, eseuri critice. Printre operele sale se numără *Introducere în psihoterapie* (1975), *Stil și persoană* (1975), *Amintiri în dialog* (1994; în colaborare cu Matei Călinescu), *Caietele lui Ozias* (2004), *Paramnezii* (2005), *Vasiliu, foi volante* (2006), *Blestem și Binecuvântare* (2008), *Necredinciosul* (2007), *Investigații mateine* (2008), *Exerciții de sinceritate* (2009), *Amor intellectualis* (2010), *Apropieri* (2011), *Frumusețea va mântui lumea și alte eseuri* (2015), *Arhiva trădării și a mâniei* (2016).

MATEI CĂLINESCU
ION VIANU

Amintiri în dialog

Memorii

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Serie coordonată de Lidia Bodea

Redactor: Mona Antohei

Coperta: Angela Rotaru

Ilustrația copertei: Dragoș Pătrașcu, *Anatomia unui sentiment II* (detaliu)

Tehnoredactor: Manuela Măxineanu

Corector: Andreea Niță

DTP: Andreea Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Radin Print,
prin reprezentantul său exclusiv pentru România,
4 Colours, www.4colours.ro

© HUMANITAS, 2016

© Adriana Călinescu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Călinescu, Matei
Amintiri în dialog: memorii / Matei Călinescu, Ion Vianu. –
București: Humanitas, 2016
ISBN 978-973-50-5375-8
I. Vianu, Ion
821.135.1-94

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

Prefață la ediția a doua

În 1995, autorii *Amintirilor în dialog* (scrise între 1991 și 1992 și publicate în 1994) s-au gândit să continue corespondența lor memorialistică spre a povesti mai în amănunt anii lor de exil – începând din 1973, în cazul lui Matei Călinescu, și din 1977, în cazul lui Ion Vianu. Noul volum urma să se intituleze *Scrisori despre exil*. Dar primele două capitole, „Itaca” de Matei Călinescu și „Itaca, Sciția?” de Ion Vianu, s-au dovedit a fi mai degrabă epilogul natural al *Amintirilor în dialog* decât începutul unei noi cărți: ele descriu întoarcerea, *nostos*-ul, experiența revenirii temporare în țara pierdută, și nu spun mai nimic despre exilul propriu-zis. Două alte capitole, scrise tot în 1995 și rămase neterminate, ne-au convins că nu suntem încă pregătiți să scriem despre anii de exil. Am început însă să ne gândim la o a doua ediție a *Amintirilor în dialog*, completată cu cele două capitole ale *nostos*-ului, care apăruseră între timp în *Viața Românească*, la invitația regretatului nostru prieten Cezar Baltag. Alte adaosuri, între care scrisoarea lui Ion Vianu intitulată „Cel ce nu s-a predat”, au drept punct de plecare mărturiile recente despre ultimii ani de viață ai celui căruia îi este dedicată cartea noastră: Miron Chiraleu. N-am făcut decât modificări minime în textul ediției întâi spre a corecta anume erori faptice, false memorii sau greșeli de tipar.

M.C. și I.V., martie 1998

Prefață la ediția a treia

Ediția a treia a *Amintirilor în dialog* reproduce ediția a doua din 1998, apărută tot la Polirom, cu foarte puține schimbări. Au fost, desigur, corectate greșelile de tipar și s-au făcut mici adăugiri, mai ales în notele de subsol, cu indicația cronologică necesară.

M.C. și I.V., ianuarie 2005

Notă introductivă la prima ediție

Amintiri în dialog e o carte de memorii întrețesute sau un dialog autobiografic, a cărui idee s-a născut în primăvara anului 1991, în corespondența dintre Matei Călinescu și Ion Vianu. Cel dintâi i-a sugerat celui de-al doilea acest proiect memorialistic comun și Ion Vianu a acceptat și s-a oferit să scrie el primul capitol, „Copilăria unui psihiatru“, Matei Călinescu a răspuns prin „Copilăria, Arcadia“. Capitolele 3 și 4, în care caracterul dialogic al cărții devine și mai evident, au fost scrise în ultimele luni ale anului 1991. Restul volumului, și anume capitolele 5–10, au fost scrise în cursul anului 1992.

Cititorii acestor duble memorii vor găsi în ele puține amănunte din viața intimă a autorilor. Aceștia și-au propus să reconstituie, mai mult ca pe niște teme de meditație decât ca pe niște evocări autobiografice propriu-zise, împrejurările personale și sociale în care – și împotriva cărora – s-au format și au trăit în România comunistă pentru ca, în deceniul al 8-lea, la distanță de cinci ani, s-o pornească pe drumul exilului. Paginile care urmează – cât de reprezentative pentru generația pierdută și risipită prin lume din care autorii lor fac parte? – năzuiesc să arunce puțină lumină asupra uneia dintre perioadele cele mai sumbre și mai greu de înțeles din istoria României. *Amintiri în dialog* e o carte care s-a născut ea însăși dintr-o nevoie de înțelegere: căci după ruinarea comunismului, autorilor li s-a părut că propriul lor trecut ar trebui adus la lumină pentru a nu se afunda în apele tulburi ale incomprehensibilului. De unde acest dialog.

M.C. și I.V., decembrie 1992

Ion Vianu

CAPITOLUL I

Copilăria unui psihiatru

În ziua de 3 septembrie 1991, pe la 9 seara, am primit un telefon de la vara mea Sandy, din America. Mi-a spus că Monica murise în aceeași dimineață. Nu trecuseră decât trei luni de când o văzusem la Chicago în casa pe care o locuia după ce bărbatul ei, Mon, murise, în 1974, într-un accident de avion. (Înainte ocupaseră o casă enormă, vecină, în cartierul acela rezidențial – Oak Park –, cu cea a unui mare șef al Mafiei.)

Boala Monicăi a fost ceva imens, asemănător cu viața ei. După ce trăise ca văduvă vreo nouă ani în tristețea mereu ponderată de prezența celor nouă copii ai ei, dar mai ales marcată de lipsa prezenței covârșitoare a lui Mon, se îmbolnăvisese de un cancer uterin. A început calvarul: o operație, chimioterapie, complicații ale chimioterapiei (fibroza plămânilor, insuficiență cardiacă)... Toate astea în timp ce continua, cu întreruperi datorate spitalizărilor, să-și exercite activitatea de psihiatru într-un serviciu public, cu un program extrem de încărcat.

Când i-am făcut prima vizită la Chicago, în 1984, era în același timp foarte bolnavă și plină de energie. Totul era pentru ea prilej de reacție și îngrijorare: familia fiind numeroasă (cei nouă copii, verii mei, începuseră la rândul lor să aibă copii), mereu se întâmpla ceva: schimbări de slujbă, căsătorii, divorțuri, boli – și câte altele. Monica era cu adevărat maternă: trebuia să ia poziție față de orice și percepea amenințarea – totdeauna posibilă. Nimic nu îi era indiferent, nimic străin.

În 1988 m-am întors la Chicago – de data asta cu Ioana; între timp i se întâmplaseră lucruri teribile: inima ei, distrusă

de chimioterapie, cedase și făcuse, într-o noapte, un edem pulmonar acut, fiind foarte aproape de moarte; dar își revenise cu o surprinzătoare iușeală. Reluase lucrul, perfect lucidă că moartea nu era departe, dar parcă infinitatea timpului ținea cu ea și dragostea de viață nu îngăduia melancolia.

Comunicarea epistolară între noi nu era ușoară, pentru că Monica nu ar fi conceput să scrie cărți poștale; scrisorile ei erau adevărate capitole ale unui roman fluviu, o saga a familiei sale care își propunea să înregistreze cu minuție acele evenimente succesive: nașteri, căsătorii, divorțuri, succese și insuccese profesionale, boli... De aceea treceau uneori luni de zile, aproape un an fără să ne dăm unul altuia de veste. Așa se face că, pe la începutul lui 1991, am aflat (îi telefonam când și când duminica după-masă) că boala ei se înrăutățise; o răpusesese: nu mai cobora din pat. Atunci m-am hotărât să trec din nou oceanul și, după o cursă prin America ce a rămas pentru mine și Ioana (și probabil va rămâne până la sfârșit) voiajul vieții noastre, am aterizat, în acel început de iunie, la Chicago.

Sandy ne rezervase o cameră într-un hotel din Oak Park. Explorând în prima seară împrejurimile, am văzut, peste drum de locul nostru de popas, o casă mare, bine luminată și am descoperit că era un *funeral parlor* – o casă a morților, așa cum sunt în America. Am știut că este o anticipare a unui eveniment care avea să se producă foarte curând.

Am stat două zile pline la Chicago și în acest timp am fost de cinci ori să o văd pe Monica. Nu se mai ridica, aproape, din pat. Avea o infirmieră care o îngrijea fără întrerupere. Slăbise enorm și semăna uimitor cu tatăl ei, bunicul meu: nasul acvilin al Irimeștilor, tenul alb, pergamentos, presărat cu pete senile, o anumită intensitate suferindă a privirii pe care o cunoșteam atât de bine în familia noastră.

Cred că Grigg-ii sunt, după obiceiurile americane, o familie unită. Însă după criteriile noastre est-europene se văd puțin

între ei, așa că vizita noastră (al cărei scop, ultima despărțire, era vădit) a dat o anumită solemnitate și a făcut ca în acele zile să se peregrineze copiii, nepoții și unicul strănepot al familiei, un copil de un an. Era în acea *foire* umană, în acea succesiune de generații, în acel du-te-vino mișcarea unei spițe a cărei menire, în optica fantastă a acelor zile, a mea, nu putea fi alta decât să prolifereze (nu spusese odată Mon, văzând acea roire – copiii erau încă mici – *lots of proteins* – o grămadă de proteine?). Era ceva extraordinar de liniștitor în această izbucnire de viață – și nu reușeam să-mi lămuresc mie însumi pricina unei astfel de emoții calmante. De unde venea simțământul de liniște atunci când mă găseam în fața unei mari bolnave – și atâta lume se agita în jur? Mi-a trebuit câtăva vreme să înțeleg că viața abundentă, vijelioasă, dacă nu nimicea, cel puțin făcea foarte relativă Moartea. De ce să-ți mai fie teamă de dispariție, de neant, dacă din om se poate propaga cu atâta vigoare fluxul de nestăvilut al înmulțirii? Ajunsesem la Chicago cu încredințarea că voi trăi momente foarte penibile și primeam o lecție de vitalitate, eu, omul ajuns în pragul bătrâneții, temându-mă de decadență, o lecție pe care, știu acuma sigur, nu o voi uita niciodată.

În zilele acelea Monica mi-a povestit o întâmplare biologică, patologică și metafizică pe care de asemenea nu o voi uita. Pe când, cu câteva luni mai devreme, se găsea în spital și era foarte prost tratată pentru insuficiența ei cardiacă de un doctor nepriceput, i s-a făcut rău. Dintr-odată au dispărut din raza vederii spitalul cu toți cei ce se găseau în el, pomii de afară, cerul, lumina zilei: și s-a găsit într-un loc care nu mai era spațiu, într-o lumină care nu mai era lumină, stăpânită de o tristețe care nu mai era tristețe, de o suferință care nu mai era durere; o stare care dura în afară de timp, așa că o secundă părea o lună și un an – o zi. (Mai târziu a aflat de la cei ce o îngrijiseră că rămăsese într-un fel de prostrație de dimineață până seara.)

Apoi se produsese o bruscă schimbare, un fel de clipire, și revenirea: timpul, lumina, pomii, spitalul, surorile. Pentru mine, vedenia Monicăi era o mărturie mai mult a vitalității ei cu totul neobișnuite: o adevărată excursie pe tărâmul de dincolo din care a putut să se întoarcă pentru că încă mai voia să trăiască (după ce m-am întors în Elveția i-am telefonat și mi-a spus: „Mai am un motiv să trăiesc, să te mai văd o dată“); nu accepta sau nu putea să moară pentru că și de data aceea îi rămăsese ceva *deosebit de însemnat* de trăit aici. Într-un mod nelămurit pentru mine la început, apoi din ce în ce mai clar în lunile care au urmat, iubirea ei de viață s-a articulat cu fantastica înțelegere pe care o avea, dincolo de orice cunoaștere rațională, pentru sufletul copilului. Așa am ajuns la o amintire mai precisă (întărită prin discuțiile avute cu ea în acele zile) a relațiilor mele de copil cu adolescenta, apoi tânăra femeie care fusese ea în anii dinaintea plecării, de prin 1937, când încep să am amintiri (sunt născut la 15 aprilie 1934), și până în 1948, când au emigrat în Italia, apoi în Statele Unite. Am reușit să reconstitui (dar, din pudoare, nu am vorbit cu ea despre asta) pasiunea pe care o avusesem pentru Monica pe vremea când eram copil; deși știi că era un amor în care eu eram dator, pentru că ea era aceea care dădea mai mult dintre noi doi. În familia Irimescu, familia mamei mele, dintre cele două surori mama era considerată cea frumoasă – Monica avea „picioare groase“. Eu eram primul copil din generația aceea, cucerirea inimii mele căpăta astfel un fel de însemnătate simbolică: cine avea să aibă acces la inima mea urma să fie norocos; eram un *puer* prin excelență – copilul divin prin care venea în lume ceva ce avea intensitatea unei mântuirii. Lucrul nu pare nici absurd, nici exagerat, dacă se ia în considerație cât de apăsători fuseseră anii dinainte pentru Irimești, din cauza bolii bunicului meu: suferise de o formă extrem de gravă de melancolie hipocondriacă în urma căreia – deoarece nu mai mânca aproape nimic, fiind sigur că are un

cancer – ajunsese extrem de slab, cu adevărat muribund. Îl văzuseră o serie de specialiști reputați, între alții și celebrul Norden, în Germania, care nu putuseră face nimic; în cele din urmă venise și vindecarea, spontan, ca prin minune, și își reluase activitatea cu o notă de moderație față de trecut: bătrânețea se apropia. Atmosfera în casa părintească a celor două surori – mama și Monica – era atât de grea, încât mai întâi căsătoria precoce (avea optsprezece ani) a celei dintâi, apoi nașterea mea au apărut ca elementele unei adevărate salvări.

(Povestind toate astea în scris, acum, îmi dau seama cât de săracă, de insuficientă a fost psihanaliza mea – poate că au fost prea scurți anii, cinci, de psihaliză, dar am impresia că ar fi putut dura o infinitate dacă nu aș fi fost în vara aceea la Chicago s-o văd pe Monica, aproape agonizând; atunci s-a dezvoltat fulgerător în mine ceea ce nu se putuse cristaliza nici într-o viață de introspecție, nici într-un lustru de psihaliză; și ar trebui poate să adaug că cea mai bună analiză e însuși scrisul, pentru că niciodată mai bine ca în acest moment, când scriu aceste rânduri, nu am înțeles că apariția mea pe acest pământ în acel an 1934 a fost un semn de mântuire pentru o familie atât de încercată; și că eu nu am nici un merit în afară de a fi fost un semnal că viața se va propaga, că nu va rămâne împotmolită în apele putrede ale melancoliei. Mai târziu Monica a adus pe lume nouă copii pentru a dovedi același lucru, dar semnalul l-a dat mama născându-mă pe mine.)

Și tot în anul acela tatăl meu publica o operă de căpetenie, *Estetica*; era inițiat în francmasonerie, un act de viață care aspira să fie o întemeiere, un început, o rază de lumină străpungând întunericul primordial; de aci și numele meu, Ion, în amintirea Teologului, „fiul luminii“, pe ale cărui urme aveam să merg, cincizeci de ani mai târziu, la Patmos, contemplând peștera unde vocile țâșnind de sub piatră îi spuseră cuvintele Apocalipsului pe care el le-a dictat apoi învățacelui Prohoros.

Dacă încerc să pun lucrurile astea cap la cap îmi dau seama că de la naștere am fost investit cu un soi de răspundere covârșitoare, greu de suportat pentru copilul care eram. Această așteptare *prea mare* a fost hotărâtoare pentru începutul vieții mele și a exercitat o influență ambiguă, și bună și rea, mai târziu. Bună, pentru că m-a împins mereu înainte; rea, pentru că suișul mi-a părut câteodată prea abrupt.

Aveam patru sau cinci ani (era în 1938 sau 1939?) când, în casa bunicilor mei de la Sinaia (unde mergeam vara, înainte să cumpere părinții mei Zamora), am avut un vis, primul vis de care îmi amintesc. Se făcea că eram într-o poiană, culcat pe spate, și priveam cerul, de un albastru pătrunzător, așa cum nu vezi decât la munte, vara (asemenea ceruri nu mai există azi decât la mari înălțimi, pe vremea mea erau și la Sinaia). Deodată, dintr-un punct al orizontului a apărut o pasăre albă, mare, care cu un zbor calm și puternic a străbătut bolta cerească de la un capăt la altul. Zborul acela, *prea calm, prea puternic, albeața aceea nefirească* m-au umplut de o asemenea groază că am început să plâng și m-am trezit urlând, așa încât părinții mei au apărut la creștetul patului să mă liniștească. Printre sughițuri le-am povestit visul; mama a încercat să mă liniștească spunându-mi: „Dar o pasăre albă e un semn bun“; pe mine însă nimic nu mă putea liniști pe loc și mi-era foarte greu să cred că putea fi ceva bun în zborul acela inevitabil, în albeața aceea orbitoare a păsării.

Mult timp am acordat aceluia vis o semnificație mistică: era primul meu contact cu Sfântul Duh, cu o realitate transcendentă insuportabilă prin însăși intensitatea ei. Rilke, în prima *Elegie duineză*, a spus că îngerii sunt teribili și îmi amintesc cât de puternic am fost surprins când, adolescent, am descoperit versurile: *Wer, wenn ich schreie, hörte mich denn aus der Engel / Ordnungen? und gesetzt selbst, es nähme / einer mich plötzlich ans Herz: ich verginge von seinem / stärkeren Dasein. Denn das Schöne ist nichts / als des Schrecklichen Anfang, den wir noch*

*grade ertragen/ und wir bewundern es so, weil es gelassen verschmäh't / zu zerstören. Ein jeder Engel ist schrecklich.** Este același arhetip: Frumosul (în visul meu: cerul albastru, pasărea albă) este începutul groazei, conține groaza, așa cum sămânța conține fructul.

Vreau să fac aici o paranteză: eu am avut doi psihanalști. Cel dintâi nu mi-a convenit deloc, nu ne iubeam; după doi ani ne-am despărțit și am continuat cu un altul lucrul început. Când am povestit celui dintâi visul primordial, pe care îl consider comoara mea, nu am obținut de la el decât o ridicare din sprâncene, o încruntare. Pe al doilea îl iubeam; dar în privința visului cu pasărea el nu a reușit mai mult decât cel dintâi; mi-a dat o explicație clasică, în spiritul unei pure scolastici freudiene: pasărea, mi-a sugerat el, este falusul patern care mă despică, mă castrează; de unde teama de nedescris care m-a cuprins în noaptea aceea. Pe măsură ce trece timpul și încerc să restabilesc continuitatea conștientului acolo unde altădată a fost inconștientul meu originar de copil, sunt tot mai puțin încredințat că a avut dreptate. Schemele psihanalizei nu au decât o valoare de orientare, foarte generală. Pentru a descrie un om (dacă o asemenea operație e posibilă) e nevoie de o continuă suplețe în interpretare, de o individualizare de care nu e în stare decât cel în cauză. La urma urmelor, singura psihanaliză valabilă nu e decât autoanaliza cu toate riscurile de eroare pe care le comportă; numai ea, întreprinderea eroică de cunoaștere de sine, ferește de grosolănia schemelor, împinge pe ins cu un pas înainte în riscanta operație de autodefinire. Întins pe canapeaua

* „Cine, dacă-aș striga, m-ar auzi din cetele îngerilor? / Și chiar dacă unul din ei dintr-odată m-ar lua pe inima lui: aș pieri / de prea intensă lui ființare. / Căci frumosul nu-i altceva / decât începutul cumplitului, pe care încă abia-l îndurăm, / și dacă atât ne uimește, e pentru că, nepăsător, din dispreț, / nu ne distruge. Și orice înger e cumplit“ (Rilke, *Elegia întâia*, trad. George Popa – n. red.).

Cuprins

<i>Prefață la ediția a doua</i>	5
<i>Prefață la ediția a treia</i>	7
<i>Notă introductivă la prima ediție</i>	9

1. Copilăria unui psihiatru (Ion Vianu)	11
2. Copilăria, Arcadia (Matei Călinescu)	34
3. Prietenii (Ion Vianu)	75
4. Ani tulburi (Matei Călinescu)	102
5. Casa de cărți (Ion Vianu)	144
6. Interludiu: lecturi (Matei Călinescu)	172
7. Medicină și psihiatrie (Ion Vianu)	193
8. Universitatea, viața literară, universitatea (Matei Călinescu) . . .	240
9. Disidență și exil (Ion Vianu)	339
10. Primii ani de exil (Matei Călinescu).	387

Epilog

Itaca (Matei Călinescu)	407
Itaca, Sciția? (Ion Vianu).	435

Addenda

Însemnări despre familia mea (Ion Vianu)	467
Amintiri despre psihiatria politică (Ion Vianu)	485
Scrisoare către Paul Goma (Ion Vianu)	498
Cel ce nu s-a predat (Ion Vianu)	501